

5-bob. Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxini aniqlash usullari

37. Tovar-moddiy zaxiralar (mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlash usullari ularning turi, ishlab chiqarish turi, uning murakkabligi, tugallanmagan ishlab chiqarishning mavjudligi, ishlab chiqarishning davomiyligi, tovar-moddiy zaxiralar nomenklaturasiga bog'liqdir. Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlashning asosiy usullari bo'lib oddiy, me'yoriy, buyurtmali, bosqichli usullar hisoblanadi, savdo tashkilotlarida esa xarajatlarni inventar baholash usuli qo'llanilishi mumkin.

38. Tannarxni aniqlashning oddiy usuli bir turdagi mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqaradigan hamda yarim tayyor mahsulotlar va tugallanmagan ishlab chiqarishga ega bo'lmagan tashkilotlarda qo'llaniladi.

Ushbu usul qo'llanilganda hisobot davridagi barcha ishlab chiqarish xarajatlari barcha ishlab chiqarilgan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxiga kiritiladi.

Mahsulot (ishlar, xizmatlar) birligining tannarxi ishlab chiqarish xarajatlari summasini ishlab chiqarilgan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) birliklarining umumiy miqdoriga bo'lish yo'li bilan hisoblab chiqariladi.

39. Tannarxni aniqlashning me'yoriy usuli xom ashyo, materiallar, mehnat va ishlab chiqarish quvvatidan foydalanishning belgilangan me'yorlari bo'yicha xarajatlarni hisobga olishga asoslangan.

Me'yorlar vaqti-vaqti bilan tahlil qilinib turiladi va zarur hollarda joriy shart-sharoitlarga muvofiq qaytadan ko'rib chiqiladi.

40. Tannarxni aniqlashning buyurtmali usuli yakka tartibdagi va ko'p seriyali bo'lmagan ishlab chiqarishga ega bo'lgan tashkilotlarda qo'llanadi, bunda ishlab chiqarish xarajatlari mahsulotga (ishga, xizmatga) (bir xildagi mahsulotlar guruhiga) doir alohida buyurtmalar bo'yicha identifikasiyalanadi va hisobga olinadi. Buyurtmaning ob'yekti bo'lib mahsulot (ish, xizmat), bir xildagi mahsulot (ish, xizmat)ning mayda turkumlari yoki ta'mirlash, montaj va eksperimental ishlar hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayoni uzoq davom etadigan yirik mahsulotlarni tayyorlashda buyurtmalar yaxlit mahsulotga emas, balki uning tugallangan konstruksiyalarga ega bo'lgan alohida agregatlari, uzellariga berilishi mumkin.

Tannarxni aniqlashning ushbu usulida barcha xarajatlar buyurtmaning yakunlanishiga qadar to'laligicha tugallanmagan ishlab chiqarish deb hisoblanadi.

Buyurtma birligining tannarxi uning bajarilishi (mahsulot ishlab chiqarilishi, ishlar bajarilishi yoki xizmatlar ko'rsatilishi) tugallangandan keyin aniqlanadi.

Buyurtma bo'yicha xarajatlarning butun summasi uning tannarxini tashkil qiladi.

Agar ushbu buyurtma bir xildagi mahsulot (ishlar, xizmatlar) turkumidan iborat bo'lsa, mahsulot (ishlar, xizmatlar) birligining tannarxi mazkur buyurtma bo'yicha xarajatlar summasini mahsulot birliklari miqdoriga bo'lish orqali aniqlanadi.

Buyurtmalar qisman bajarilib, ular buyurtmachilarga topshirilganda qisman ishlab chiqarish tannarxi ularning konstruksiyalari, texnologiyalari, ishlab chiqarish shart-sharoitlaridagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda ilgari bajarilgan buyurtmalarning tannarxi bo'yicha baholanadi.

41. Tannarxni aniqlashning bosqichli usuli boshlang'ich xom ashyo va materiallar ishlab chiqarish jarayonida bir qator bosqich, faza, pog'onalardan o'tadigan tashkilotlarda qo'llanadi. Ushbu usulda avval barcha mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxi, so'ngra uning birligi tannarxi aniqlanadi.

Bosqichli usul tashkilotning tarmoqqa mansubligiga bog'liq holda yarim tayyor mahsulotli va yarim tayyor mahsulotsiz turlarda amalga oshirilishi mumkin.

Yarim tayyor mahsulotli turda har bir bosqich bo'yicha mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxi hisoblab chiqariladi hamda u avvalgi bosqichlar mahsuloti (ishlar, xizmatlar) tannarxi va mazkur bosqich bo'yicha xarajatlardan iborat bo'ladi. Oxirgi bosqich mahsulotining tannarxi barcha tayyor mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxi hisoblanadi.

Yarim tayyor mahsulotsiz turda faqat oxirgi bosqich bo'yicha mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxi hisoblab chiqariladi. Bunda xarajatlar avvalgi bosqichlar mahsuloti (ishlar, xizmatlar) tannarxini hisobga olmasdan, har bir bosqich bo'yicha alohida hisobga olinadi. Tayyor mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxiga barcha alohida bosqichlar bo'yicha uni ishlab chiqarish xarajatlari kiritiladi.

42. Bir texnologik jarayonda bitta xom ashyo va materiallardan turli xildagi, ulardan har biri o'zining sotish narxiga ega bo'lgan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) bir vaqtning o'zida ishlab chiqarilganda ushbu turdagi mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulot (ishlar, xizmatlar) deb hisoblanadi.

Asosiy mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan va sotish qiymati asosiy mahsulotga (ishlarga, xizmatlarga) qaraganda o'ta past bo'lgan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) qo'shimcha mahsulot (ishlar, xizmatlar) deb hisoblanadi.

Birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulotlarni (ishlarning, xizmatlarning) taqsimlash nuqtasiga yetgunga qadar turli xildagi mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) sifatida identifikatsiya qilish mumkin emasligi ularning qo'shimcha mahsulotdan (ishlardan, xizmatlardan) farqi hisoblanadi.

43. Birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) sotish qiymatini bo'linish nuqtasida aniqlash mumkin bo'lgan hollarda birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) ishlab chiqarish tannarxini aniqlash maqsadida ishlab chiqarish xarajatlarini bo'linish nuqtasida taqsimlash quyidagi usullardan biri orqali amalga oshiriladi:

natura ko'rsatkichlaridan foydalanish usuli;

bo'linish nuqtasidagi realizatsiya qilish qiymati asosidagi usul.

44. Natura ko'rsatkichlaridan foydalanish usulida bo'linish nuqtasiga qadar qilingan xarajatlar asosiy mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) har bir turiga uning natura ko'rsatkichlarida ifodalangan ishlab chiqarishning umumiy hajmidagi ulushiga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

Bo'linish nuqtasidagi realizatsiya qilish qiymati asosidagi usulda bo'linish nuqtasiga qadar qilingan xarajatlar asosiy mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning)

har bir turiga uni realizasiya qilishdan kutilayotgan tushum umumiy summasidagi ulushiga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

45. Birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) alohida turlari keyingi qayta ishlov berishga o'tkazilgan hamda bo'linish nuqtasida ularni sotishning joriy qiymatini (realizasiya qilish qiymatini) aniqlashning imkoni bo'lmagan hollarda ishlab chiqarish xarajatlarini bo'linish nuqtasida birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulot (ishlar, xizmatlar) turlari o'rtasida taqsimlash quyidagi usullardan biri orqali amalga oshiriladi:

realizasiya qilishning sof qiymati usuli. Ushbu usulda birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulot (ishlar, xizmatlar) turlari bo'yicha xarajatlar ularni realizasiya qilishning sof qiymatiga mutanosib ravishda taqsimlanadi;

realizasiya qilishdan yalpi foydaning doimiy ulushi usuli. Ushbu usuldan foydalanilganda xarajatlar har bir alohida mahsulot (ishlar, xizmatlar) uchun umumiy yalpi foydaning foiz ulushi bir xil bo'lishi hamda umumiy yalpi foyda ko'rsatkichiga teng bo'lishi kerak. Yalpi foydaning foiz ulushi birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulot (ishlar, xizmatlar) turlarining umumiy tannarxini ushbu mahsulot turlarini sotishdan taxmin qilingan umumiy tushumdan chiqarib tashlab, so'ngra foyda miqdorini sotishdan taxmin qilingan umumiy tushumdan foiz ko'rinishida aks ettirish yo'li bilan hisoblab chiqariladi.

46. Agar ishlab chiqarishning bir texnologik jarayonida bir vaqtning o'zida bir qancha turdagi mahsulot (ishlar, xizmatlar) chiqib, mahsulotlardan

(ishlar, xizmatlar) biri yoki bir qancha turi asosiy (maqsadli) turga tegishli bo'lsa, unda qolgan mahsulot (ishlar, xizmatlar) turlari qo'shimcha mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) sifatida qaralishi mumkin.

Asosiy mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlashda qo'shimcha mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) joriy qiymati yoki realizasiya qilishning sof qiymati ishlab chiqarish jarayonlarining umumiy xarajatlaridan chegiriladi, xarajatlarning qolgan qismi esa asosiy mahsulotga (ishlarga, xizmatlarga) tegishli bo'ladi.

47. Mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) qo'shimcha turlarini hisobga olish quyidagi usullardan biri bo'yicha amalga oshiriladi:

qo'shimcha mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) haqiqatda realizasiya qilish;

qo'shimcha mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) haqiqatda ishlab chiqarish.

Qo'shimcha mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) haqiqatda realizasiya qilish usulida joriy davrda sotilgan asosiy mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) tannarxi qo'shimcha mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) haqiqatda realizasiya qilish (realizasiya qilishning sof) summasiga kamaytiriladi.

Qo'shimcha mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) sotilmagan zaxiralari qoldig'i bo'linish nuqtasidan keyin qo'shimcha mahsulotlarni keyingi qayta ishlanishiga qilingan xarajatlar summasidan kelib chiqqan holda hisobga olinadi. Qo'shimcha mahsulot (ishlar, xizmatlar) qoldig'ini haqiqatda realizasiya qilish (realizasiya qilishning sof) summasi qo'shimcha mahsulot (ishlar, xizmatlar) realizasiya qilinganda tan olinadi;

Qo'shimcha mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) haqiqatda ishlab chiqarish usulidan foydalanilganda asosiy mahsulotni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarishda sarflangan xarajatlar ishlab chiqarilgan qo'shimcha mahsulot (ishlar, xizmatlar) barcha miqdorining realizasiya qilishning sof summasiga darhol kamaytiriladi. Sotilmagan qo'shimcha mahsulotning (ishlarning, xizmatlarning) qoldig'i realizasiya qilishning sof qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

48. Ishlab chiqarish tarmog'ining xususiyatlaridan kelib chiqib, tovar-moddiy zaxiralar, shu jumladan qo'shimcha mahsulotlar tannarxini aniqlashning qo'llanadigan usullari tashkilotning hisob siyosatida aks ettirilishi lozim.